

Час теперішній

Юлія Логвиненко

УДК 82.09

СИМВОЛІЗАЦІЯ ЯВИЩ ПРИРОДИ В СИСТЕМІ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ ДЕВ'ЯТДЕСЯТНИКІВ: ПОСТМОДЕРНА РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗУ СВІТУ

Розкрито прийоми символізації явищ природи поетами-дев'яťдесятьниками, виокремлюються основні компоненти символічних значень, здійснено порівняльну характеристику символів, використаних дев'яťдесятьниками.

Ключові слова: компоненти символічного значення, міф, постмодернізм, символ.

Uliya Logvinenko. Symbolizing of the phenomena of nature is in the system of the poetic works of Ukrainian poets of the 1990s: reception of the world character.

The receptions of symbolizing of the phenomena of nature of Ukrainian poets of the 1990s open up, the basic components of symbolic values are distinguished, comparative description of symbols is given, used Ukrainian poets of the 1990s.

Keywords: components of symbolic value, myth, post-modernism, symbol.

Явища природи (вітер, буря, грім, туман тощо) здавна викликали прагнення, з одного боку, пояснити їх походження, а з другого – з'ясувати їхнє місце у світотворенні. У цих явищах наші предки вбачали вияв волі язичницьких богів Перуна, Дажбога. "Вони (анти) вважали, що лише один бог – повелитель грому й блискавки – є володарем над усім, і йому в жертву приносять биків і чинять різні обряди" [7, 42], – зазначав С. Макарчик.

За повір'ям, гроза – це битва Перуна з дивами та бісами, яких наслали злі божества. Він перемагає, коли розбиває хмари й пускає на землю рясний дощ. Дощ був запорукою доброго врожаю, отже, мав життєдайну силу. Грозова хмара, весняний дощ – це водночас і світотворча жива сила. Ударив грім, майнула блискавка, із грозової хмари линув дощ, а від нього народилася яра пшениця, зелена трава. Із води й вогню виник світ.

"Мотивом для такого міфу про створення світу, – зазначав І. Нечуй-Левицький, – певно була громова й дощова літня хмара, поверх котрої то сяє сонце, як золоте й огнисте гніздо міфічного сокола, то блищить блискавка, з котрої капає на землю жемчужна роса-дощ. І все те дає життя природі, розбуджує її від мертвого сну після зими і викликає до невтомного руху, на вічно нове життя" [12, 14-15].

Обожнення природних явищ, надання їм надлюдських властивостей і водночас уособлення їх в образах то дівчини (богиня Хмара), то молодого панича, пастуха або воїна (бог блискавки і грому Громовик) характеризують світобачення наших пращурів. У народному уявленні природні явища стали носіями різноманітних внутрішніх потрясінь, глибоких почуттів, викликаних силами, що не залежать від людини. Звідси й народжується різноманітна й багатогранна символіка, зумовлена стародавніми поглядами на явища, що їх гостро сприймали, часом із жахом спостерігали наші предки. Сили природи,

що впливали на людину в різні пори року, викликали в неї складні асоціації, перетворювалися на образи, персоніфікувалися.

За давніми уявленнями дощ здебільшого символізував добро, щастя. У поезіях дев'яноститику дощ уживається у протилежному до фольклорного сенсі на позначення смутку, туги: “гірка темнота вавилонських рік / терпких дощів коричнева почвара” (І. Андрусяк, “Гірка темнота...” – зб. “Дерева і води”). Ліричний герой відчувається самотнім у природній стихії: “на цілий світ єдиний чоловік / та й того здоганяє Божа кара”. Дощ усе навколо перетворює на бруд. Це образ дощу-стихії, у ньому немає сонця, веселки, він не має життєдайної сили, а навпаки – руйнує навколишній світ ліричного героя. Дощ наганяє почуття безвиході, вносить сум’яття в душу ліричного героя: “і знову дощ і знову знову знову / ми мовчимо і знову мовчимо / і знову не наважимося немов / глумливий дощ підслухає розмову / і навіть накликає бід” (І. Андрусяк, “І знову дощ” – зб. “Депресивний синдром”).

Дощ досить часто вривається в життя ліричного героя. Образ уособлений, навіть наділений рисами характеру – іронічний, глумливий. Ліричний герой відчуває страх перед стихією, не наважується навіть говорити під час дощу, побоюючись, що той усе переінакшить по-своєму, наврочить бід.

Дощ забирає в ліричного героя життєвий простір, точніше – заповнює цей простір собою. Ліричний герой дезорієнтований, він не має куди рухатися – усе заповнив собою дощ. До того, як він почався, “був проміжок часу – довгий і рваний”, ліричний герой чогось очікував, і раптом – краплі дощу. Він прагне втекти на південь від стихії, але марно: дощ повсюди. У героя зростає депресія, він розуміє, що “недавнє піднесення звелось нінащо”: “Все закінчилось, як завжди, дещо прозаїчно – / Я горбився з морозу і сахався світла, мов щур. / Був простір, наповнений вологою ніччю, / І був дощ, котрий так і не вщух” (С. Жадан, “Двадцятого квітня йшов дощ...” – зб. “Цитатник”). Дощ замикає життєвий простір ліричного героя – він згадує, що колись тут було море, а тепер залишилась порожня площа. Відсутність моря “гне до землі, / і шкіра стає суха і землиста”. І ліричний герой іронічно завважує: “для втіхи лишається дощ, / коли він вливається в простір” (С. Жадан, “Тут, певно колись було море...” – зб. “Генерал Юда”). Простір для ліричного героя замкнений – він відчувається ніби у склянці з міцно завареним чаєм. Зорова асоціація із завареним чаєм дає читачеві припущення, що дощ наблизився до стихії, коли на вулиці стає темно, а різкі пориви вітру збивають із ніг.

С. Процюк наділяє слово-символ “дощ” абсолютно негативною характеристикою. У поемі “Homo sapiens” (за визначенням автора – віршована ораторія) дійові особи Автор, Оптиміст, Песиміст, Строфи й Антистрофи ведуть розмову про людство. Суть розмови полягає в тому, що стан суспільства дійшов тієї межі, коли людини треба жахатися, “бо канібальський дощ капає нині з нас”. Отже, розвиток людства сягнув своєї крайньої межі, воно втратило віру в Бога, у прекрасне. Найголовніша причина занепаду суспільства – відсутність любові, воно нагадує співіснування брутів та каїнів. Строфи в посткриптумі говорять: “естетика крові ніколи не вигоїть світ”; та все ж таки зберігається надія на людську велич.

Така ж тема поеми “Світлини”, що входить до збірки С. Процюка “Завжди і ніколи”. Слово-символ “дощі” вживається разом з епітетом “психотропні”: “Йдуть психотропні дощі, чорна троянда у Лаврі. / Хто затруїв нас усіх, люди мої православні”. Сприймаючи світ розбитим, суспільство – деградованим, поет, зрозуміло, і дощам над людськими головами надав негативного значення. Символ чорної троянди в Лаврі – остаточна втрата суспільством віри Божої, а

відтак і надії на спасіння. Тема боговідсутності наявна повсюдно у творчості раних дев'яностатників.

Основні компоненти символічного значення: “туга”, “тривога”, “безвихідь”. Символ дощу використаний поетами у відмінному від традиційного значенні: загальноприйнятий образ-символ набув нового змісту, часто з негативним відтінком.

Грім усвідомлювався нашими предками як кара за гріхи. І. Андрусяк використовує слово-символ “грим” у наближенні до фольклорного, біблійного значення. Поезія “Мислимо тінь над озером” (зб. “Дерева і води”) – пейзаж, що відбиває психічний стан ліричного героя. Це зображення природи під час стихії. Світ навколо ліричного героя хитається, але “іншого не змогли побудувати”. Відбувається руйнування світу, в якому існує ліричний герой: “небо суворо пиниться / сонце гортанно дме / від малосольних вірувань / кожен четвертий вмер”. Серед людей “ширяться страх і лінощі”, люди голодують. Єдине, що тримає всіх, – це віра. Люди боротимуться із стихією: “ми уночі не спатимем / гнатимем листя хмар”. Вони прагнуть прогнати бурю, але привласнюють привілеї Бога: “на інші небесні місії / вогненні нашлем громи” (І. Андрусяк, “Мислимо тінь над озером” – зб. “Дерева і води”). Основні компоненти символічного значення – “покарання”, “гнів”. Символ грому використовується традиційно, маючи при цьому негативні відтінки у значенні.

Найбільш поширене уявлення про хмари як про виразники тривоги, темряви, нещастя, кари. Поети залишають слово-символ “хмари” з усталеним значенням. Хмари прийшли до ліричного героя разом із дощем та стихією, він бачить, як руйнується його світ, і йому стає страшно: “і моторош де б ока не розверз / дрижав як в горло встромлена осика...”. Він повертається поглядом у минуле, де “розсипані як крихти до руки / дні-солонці скрадаються позаду”, і бачить: “рік троїна розгорнута – летить / совою крик під виколоті хмари / ти тут живеш ти плід і мох і віть / давай разом скуштуєм сеї кари” (І. Андрусяк, “Гірка темнота вавилонських рік...” – зб. “Дерева і води”). Ліричний герой розуміє, що ніколи його життя не було безхмарним: “се є життя розгублене воно / гірке руно під вигаслі омоніми”. Життя для нього – це кара. Образ сови, її крик у бурю – теж вісник нещастя. Ліричний герой сприймає себе частиною цього розбурханого світу, і тому йому доведеться “скуштувати сеї кари”. Він бачить попереду лише захмарене небо, розгул стихії.

Хмари несуть у собі значення “забуття”. У вірші С. Жадана “Продажні поети 60-х” (зб. “Історія культури початку століття”) ідеться про шістдесятників, їхню роль у культурному процесі державотворення. Автор не відкидає певної заангажованості цього культурного покоління, проте “вони справді боролись за свободу”. Ведучи мову про поезію, він закликає згадати “...всіх тих, хто не пройшов до кінця курс реабілітації / і над ким тепер пропливають хмари... / ... пом’янімо їх, оскільки те, що ви називаєте часом, / нагадує звичайну бойню...”. Він віддає шану цьому поколінню й усвідомлює: його діяльність не повинні зтягти хмари. Образ хмар, що пропливають над діячами 60-х, – символ того, що нащадки, на жаль, поступово забувають про роль цих людей у розбудові суспільства.

Хмари – це перешкода, перепона, яку важко подолати. Хмари забирають у землі її силу: “доки лебідка гралася небо захмарило / доки небо захмарило земля змарніла / на чотири сторони світу лицем повернись / відшукаю ознаки півночі на жасминовій гілці” (І. Андрусяк, “Доки лебідка гралася...” – зб. “Полювання на саваота”). Лебідка, яка грається на воді, не помічаючи, що небо зтягають хмари, – образ безпечної людини. А коли вже життя зтягли хмари, людина прагне знайти вихід і шукає відради за містичним дороговказом

у вигляді жасминової гілки. З'являється образ голубки, яка читає молитву за спасіння лебідки. Але “немає на тверді Бога / Бог на небо утік”. Відсутність Бога на землі – провідна ідея у творчості дев'яноститників. Основні компоненти символічного значення образу хмари – “тривога”, “передчуття нещастя”.

Серед понять, що нерідко набували символічного звучання, вирізняється вітер – уособлення неспокою, нестримності, оновлення. Вітер у ранніх дев'яноститників – руйнівник, що змітає все на своєму шляху. Водночас це образ буйного, гнівного начала в людині: “кидаю слово на вітер / нехай розіб'ється об мур / кидаю камінь на вітер / нехай розітреться в пісок / кидаю пісок на вітер / нехай пощезне з очей / але все одно / хочу тебе ненавидіти” (І. Андрус'як, “Саломея” – зб. “Отруєння голосом”).

Вітер наділений автором такою силою, що має здатність знищити як матеріальні, так і нематеріальні речі. Зрештою, слово-образ “вітер” нерідко передає вияв злої сили, нищення: “вітер заголив би небо лев'яче, / стер би з ока темних голубів” (І. Андрус'як, “Сонна осінь” – зб. “Часниковий сік”); “Моторош, вітер жбурляє дверима / сотворивши з людини жаский нечуттєвий гібрид” (С. Процюк, “Завжди і ніколи” – зб. “Завжди і ніколи”). Вітер має силу знищити людину як у фізичному, так і в моральному розумінні. Він жене повз ліричного героя любов, не дає нею втішитися, уособлює життєві труднощі, неприємності, що їх має подолати людина: “прощення / з вітру до вітру / ще буде не так / і витиснетесь тобі на долоню” (І. Андрус'як, “AD HOMINEM” – зб. “Шарга”); “все, як завжди, просто сьогодні надто / холодний вітер в поштових скриньках” (С. Жадан, “Молодший шкільний вік” – зб. “Історія культури початку століття”); “Наче з голосу віри хлипкого / ходить колами вітер-злидар. / От і добре, що поруч – нікого, / хто б ще вдарив в тарілки литавр” (І. Бондар-Терещенко, “Погляд” – зб. “Лірень”).

Зміна характеристики слова-символу “вітер” із негативного на позитивне відбувається в інтимній ліриці, символічне значення слова змінюється. Вітер має ніжне, ласкаве забарвлення: “Як мені хотілося, повірте, / на вітрах проворно пелехатих / і вдихати вас немов повітря / і, немов повітря, видихати” (І. Андрус'як, “Панночка з блакитними очима” – зб. “Депресивний синдром”).

Основний компонент символічного значення – “неспокій”, “гнів”, “швидкоплинність”, “ніжність”. Вітер наділений негативною характеристикою, він не приносить ліричному героєві нічого гарного, навпаки – нищить його життя. Це символ руйнівної стихії, що має надзвичайну силу. Пориви вітру розбивають навколишню дійсність ліричного героя, вони настільки сильні, що можуть створити з людини “жаский нечуттєвий гібрид”. Значення слова-символу кардинально різниться від традиційного, проте в інтимній ліриці набуває ласкавого забарвлення. Позитивне значення слова-символу в ранніх дев'яноститників походить від традиційного його розуміння, тоді як негативне бачення воно отримало від постмодерної рецепції, де ліричний герой відчувається надзвичайно самотнім. Світ, у якому він існує, руйнується, кришиться, він позбавлений Божої ласки.

Туман, що уособлює лихо, небезпеку, загрозу, у творчості аналізованих поетів збігається із загальноприйнятим. Ліричний герой вірша І. Андрус'яка “Гуцулі” (зб. “Депресивний синдром”) пройшов сповнений труднощами шлях й опинився в осінньому тумані. До нього приходить розуміння марноти пошуків кращого життя: “Ми спинилися там, де осінній туман. / Нас ніколи нема. Нас давно вже не буде”. Душевна порожнеча поступово заповнюється туманом. Ліричний герой пригадує всі нездійсненні мрії та задуми, він перебуває в депресії: “нам кричить вже не горлом а раною світ, / але що нам до світу і що нам до істин...”. Він залишається в тумані, “де ридає Господь / і мовчить Гуцулія”.

Туман несе почуття безнадії, суму, він тисне на свідомість ліричного героя: “чого тобі іще: безодню на плече, / чайнку осоки і хриплого туману” (І. Андруссяк, “Чого тобі, зимо...” – зб. “Часниковий сік”); “Коли тумани ляжуть ген / Я стану знов під ліхтарем, / Як вперш, Лілі Марлен” (С. Жадан, “Біля казарми...” – зб. “Цитатник”). Проте ліричний герой має надію, що туман можна розвіяти, але не бере на себе роль лідера: “Хто б розвіяв туман знаменами, / всім шукаючим дав по зерну, / хто б у чорне провалля між нами, / не вагаючись, зазирнув” (І. Бондар-Терещенко, “Погляд” – зб. “Лірень”).

Туман – щось невиразне, нечітке, невизначене, у ньому важко зорієнтуватись, важко знайти істину. Туман зображений поетом як життєвий простір: людина пливе, не знаходячи виходу, шукаючи примару. Але вихідна позиція – це відтворення реальної картини; ліричний герой у гушавині туману відчуває себе так, наче його несе у невідоме, в нього з’являються невеселі думки: може, узагалі не існують краї, осяяні сонцем, – тобто такі, де можна чітко самовизначитися, виокремити себе з туману. Основні компоненти значення слова-символу туман – “туга”, “невизначеність”, “невпевненість”.

Сніг – образ суму, туги – у поезіях ранніх дев’яностатників символізує страждання, несе негативне змістове навантаження: “за овидом терпне самотній сумний рамадан / уже осипається мерва з чернечої брами / віддам тобі перстень і палець а сніг не віддам / нехай він тяжіє між нами тяжіє між нами” (І. Андруссяк, “За овидом терпне...” – зб. “Отруєння голосом”); “В свої двадцять вісім / я пам’ятаю стільки імен / від вимовляння яких / піднебіння вкривається кров’ю і снігом” (С. Жадан, “Елегія для Урсули” – зб. “Історія культури початку століття”); “А вулиця кличе, і снігом, як клоччям, / давно зрозумілих ідей / все сипле. І запорошує очі / в малих і дорослих дітей” (І. Бондар-Терещенко, “Неділя” – зб. “Лірень”).

Сніг сприймається як загроза, навала, щось моторошне: “це не сніг перед нами не бог перед нами а плаха / і не медом помазані наші вуста” (І. Андруссяк, “Ми до дерева глузду себе присилили” – зб. “Депресивний синдром”); “а приспи-но лелю / мою душу хмелем / сніг паде босоногий сніг” (І. Андруссяк, “Каїн” – зб. “Полювання на саваота”). Компоненти символічного значення слова-образу сніг – “сум”, “туга”, “зла сила”.

Отже, мистецька дійсність поетів, побудована на символізації явищ природи, переживає нескінченні метаморфози. Слова-символи на позначення явищ природи стають засобом світотворення, заглиблення в первісну міфологічну свідомість.

Найважливіша риса поетики аналізованих авторів – національне забарвлення символіки. Саме ця риса дає можливість літературному героєві ідентифікувати себе у Всесвіті. Слова-символи на позначення явищ природи перебувають під відчутним впливом української фольклорно-міфологічної традиції. Зважаючи на те, що ці образи спроектовані на внутрішній світ ліричного героя, вони можуть змінювати значення на протилежне до традиційного. Усі природні явища в постмодерного ліричного героя викликають стійкі асоціації з негативною стороною буття, оскільки призводять до психічної напруги, необхідності бути наготові до відсічі, до протистояння несприятливим умовам існування.

Тому ті символи, які традиційно наділені негативною характеристикою, зберігають її (грим, хмари, туман), а інші, наділені у фольклорі позитивними рисами, – змінюють їх на протилежні (дощ, сніг). Образи-символи явищ природи тотожні зі стихією настільки сильною, що ліричний герой часто втрачає бажання боротися з обставинами. Раніше він мав надію на Бога, на Боже спасіння, але у творчості ранніх дев’яностатників чітко простежується мотив самотності й безпорадності суб’єкта, який не знає, як йому діяти у складних життєвих обставинах, що асоціюються з бурею, громом, хмарами, різкими поривами вітру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк І. Дерева і води. – Харків: Акта, 2002. – 69 с.
2. Андрусяк І. Отруєння голосом: тексти. – К.: Смолоскип, 1996. – 193 с.
3. Жадан С. Генерал Юда. – К.: Укр. письменник, 1995. – 46 с.
4. Жадан С. Історія культури початку століття. – К.: Критика, 2003. – 87 с.
5. Жадан С. Цитатник. – К.: Смолоскип, 1995. – 51 с.
6. Жадан С. The very best poems, psychedelic stories of fighting and other bullshit (вибр. поезії, 1992–2000). – Донецьк: Кассіопея, 2000. – 82 с.
7. Макарчик С. Український етнос (Виникнення та історія розвитку). – К., 1992. – 72 с.
8. Процюк С. Апологетика на світанку. – Ужгород: Гранда, 1995. – 112 с.
9. Процюк С. Візії // *Перевал*. – 1992. – № 1. – С. 34-40.
10. Процюк С. Завжди і ніколи. – Львів: Престиж Інформ, 1999. – 52 с.
11. *Постмодерн в філософії, науке, культурі*: Хрестоматія / Сост. В.И. Штанько и др. – Харків: Фолио, 2000. – 484 с.
12. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: Ескіз української міфології. – К.: Обереги, 1993. – 144 с.

Отримано 21 березня 2011 р.

м. Київ

Ірина Борисюк

УДК 821.161.2-1

МОТИВ ДОРОГИ В ПОЕЗІЇ Ю. АНДРУХОВИЧА

Статтю присвячено аналізу актуалізації мотиву дороги в поезії Ю. Андруховича, зокрема горизонтальним і вертикальним моделям дороги. Особливу увагу приділено феномену циклічності простору й жіночим архетипам цієї поезії.

Ключові слова: циклічний простір, міф, ритуальна структура, жіночі архетипи.

I. Borysiuk. The Motif of Road in the Poetry by Y. Andrukchovych

The article is dedicated to the analysis of actualization of the motif of a road in the poetry by Y. Andrukchovych, especially horizontal and vertical patterns of a road. Special attention is accorded to the phenomenon of cyclic space and female archetypes in this poetry.

Key words: cyclic space, myth, ritual structure, female archetypes.

У поезії Ю. Андруховича мотив дороги – один із наскрізних. Цей мотив можна розглядати в контексті актуалізованого в ліриці поета дискурсу барокової культури, як це переконливо довела Н. Хомеча: “Мотив дороги, блукання допомагає реалізувати барокову ідею динамізму, що долає хаос. У поетичній збірці Ю. Андруховича він теж наскрізний, однак посилений постмодерною тенденцією до змалювання розщепленості світу” [9, 62]. Інший аспект мотиву дороги в поезії Ю. Андруховича – це спільна для всіх вісімдесятників тенденція до оприявлення в поетичному тексті глибоко архаїчних ритуальних матриць і міфологем, пов’язаних із життєвим циклом людини. Так, долання шляху (процесія) – важлива складова весільного й поховального ритуалу, проте найбільш значущим елементом мотив дороги виявляється у складі ініціального ритуалу.

Важлива частина ініціального міфу – проходження випробувань, долання яких знаменує духовне оновлення та зміну статусу героя, здобування ним досвіду. Дорога ініціального ритуалу – це завжди дорога до іншого, чужого світу, із розгортанням якої пов’язане зростання небезпеки [8, 265]. Так відбувається моделювання межової (між життям та смертю) ситуації. Оскільки остаточною межею між життям і смертю, між “своїм” і “чужим” світами є вода, то міст – найнебезпечніший відрізок дороги, а його проходження означає незворотність